

YTRINGSFRIHED MED DEN BREDE PENSEL

Jacob Mchangama:

Free Speech. A History from Socrates to Social Media,

Basic Books, 2022.

I både dansk og norsk historieforskning har der det seneste årti været en øget interesse for ytringsfrihedens og censurens historie, hvilket har resulteret i et væld af ganske forskelligartede værker. Det gælder f.eks. Øystein Rians *Sensuren i Danmark-Norge* (2014), Frederik Stjernfelt og Jacob Mchangamas oversigtsværk *MEN – Ytringsfrihedens historie i Danmark* (2016), Kjetil Jakobsens diskuterende og essayistiske *Etter Charlie Hebdo. Ytringsfrihedens krise i historisk lys* (2016), Ruth Hemstad og Dag Michalsens transnationalt anlagte antologi *Frie ord i Norden?* (2019), Andreas Marklunds *Overvågningens historie* (2020), Henrik Horstbøll, Ulrik Langen og Frederik Stjernfelts prisvindende kildestudie af trykkefrihedsperioden 1770-73 *Grov Konfækt* (2020) og nu senest Jacob Mchangamas internationalt promoverede *Free Speech. A History from Socrates to Social Media* (2022). Bogens tilløb findes i form af podcasten "Clear and Present Danger – A History of Free Speech", som består af 47 episoder, der blev produceret fra januar 2018 til august 2020.

Selvom man vel næppe kan tale om et samlet, etableret forskningsfelt, bygger de fleste af disse nyere værker om censur, overvågning og ytringsfrihed på en fælles erkendelse af, at respekten for ytringsfriheden globalt set er på retur; at der i disse år hastigt tegnes nye, markante grænser for, hvad der kan siges og trykkes, hvilket i sidste ende påvirker den måde, demokratiet fungerer på. Disse nye grænsedragninger betragtes ikke udelukkende som en konsekvens af et ydre pres på de vestlige demokratiske samfund, men i lige så høj grad som et produkt af, at Vesten selv er blevet mindre parat til at ville hævde ytringsfriheden som fundamental frihedsrettighed. Visse forskere har eksplicit betonet dette som en "foruroligende tendens" og mener i tillæg dertil, at ytringsfrihed som demokratisk frihedsrettighed er omfattet af både historisk glemsel og forbløffende lidt forskningsmæssig opmærksomhed.¹ Disse forhold har fået en håndfuld historikere til at minde læseren om, at det frie ord sjældent har stået uantastet; at censur historisk set har været normen fremfor for undtagelsen; at ytringsfrihed på ingen måde kan karakteriseres som et statisk fænomen, endsige en specielt rodfæstet dansk eller nordisk værdi. Andre nordiske historikere er direkte motiveret af Mu-

1 Mchangama og Stjernfelt: *MEN – Ytringsfrihedens historie i Danmark*, 15-21 (citater, 16); se også Jakobsen: *Etter Charlie Hebdo*, 9-14; Rian: *Sensuren i Danmark-Norge*, 13-24.

hammedkrisens efterdønninger samt globaliseringens og digitaliseringens selvforstærkende konsekvenser, f.eks. Kjetil Jakobsen, der har fremlagt en tese om, at globaliseringen og især udviklingen af forskellige digitale platforme tilsammen har skabt en "ytringsfrihedskrise".²

I et bredere internationalt perspektiv er forskningen i censurhistorien mere veletableret. Især fra britisk og amerikansk side har feltet undergået grundig forskning fra både et kultur- og litteraturhistorisk perspektiv. Herfra kan man hente flere væsentlige censurhistoriske pointer, som i nogen grad kan overføres på norske og danske forhold. Blandt fremhævelsesværdige forfattere kan nævnes den amerikanske historieprofessor Robert Justin Goldstein, som har skrevet og redigeret flere værker om den politiske kultur i det 19. århundrede, heriblandt *The War for the Public Mind. Political Censorship in Nineteenth-Century Europe* (2000), som med udgangspunkt i en række europæiske lande blandt andet har afdækket, hvordan censurlovgivninger ofte er præget af ganske elastiske formuleringer og manglende konsistens i praksis. Det fremlægges også, hvordan frustrerede censorer beklagede sig over censurlovgivningernes vage formuleringer, vide fortolkningsmuligheder og ikke mindst en konstant øget arbejdsbyrde.³ Derudover har litteraturprofessor Annabel Patterson markeret sig med hovedværket *Censorship and Interpretation. The Conditions of Writing and Reading in Early Modern England* (1984), hvor hun med den engelske renæssancelitteratur i centrum har fremhævet det paradoks, at censur også rummer (kontra)produktive effekter i den forstand, at litteraturen som en reaktion mod censuren udviklede en kodet, såkaldt funktionel tvetydighed i f.eks. kommunikationen af statsfølsomme emner og således rettede sig mod en stadigt bredere gruppe af indviede læsere. Censur skaber opmærksomme læsere.⁴

I professor og kulturhistoriker Peter D. McDonalds *The Literature Police* (2009), som omhandler censuren i efterkrigstidens apartheid-system i Sydafrika, udfoldes et andet træk ved de enkelte censorer, der også har vist sig at gøre sig gældende på danske forhold; nemlig hvordan censur meget sjældent eksekveres ud fra objektive kriterier i henhold til gældende censurlovgivning, men ofte glider over i præskriptive, æstetiske vurderinger, som i sidste ende bidrager til at gøre censuren inkonsekvent i praksis.⁵ Om netop censur i praksis er den indflydelses-

2 Jakobsen: *Etter Charlie Hebdo*, 9, 364. Historikeren Andreas Marklund er ikke langt fra samme udlægning, mere herom nedenfor.

3 Goldstein: *The War for the Public Mind*, 1-34.

4 Patterson: *Censorship and Interpretation*, 18-19. Dette censurmæssige paradoks er i en dansk sammenhæng blevet fremhævet af litteraturprofessor Hans Hertel i hans forskning om besættelsestiden, se f.eks. Hertel: "Besættelsestidens kulturliv".

5 McDonald: *The Literature Police*, se f.eks. 45-52. At censorer sjældent afholder sig fra smagsdommeri i forbindelse med censurarbejdet, har jeg gjort opmærksom på i en dansk tekst i forbindelse med de danske censorers censur af bøger under den tyske besættelse 1940-45, se Andersen: "En sprængfarlig sag".

rige boghistoriker Robert Darnton helt central. I flere artikler og bøger har han koncentreret sig om forskellige institutioners og en række censorers efterladte arkivmateriale og derigennem undersøgt, hvordan censur til forskellige tider og under forskellige autoritære regimer blev udført.⁶ De subjektive og æstetisk baserede censurdomme er igen på spil, men Darnton har ligeledes understreget den editionshistorisk interessante pointe, at censorer, især i det prærevolutionære Frankrig, i mange tilfælde var direkte medskabere af litteraturen.⁷ I *Censors at Work* fra 2014, som omhandler censuren i det enevældige Frankrig, i Britisk Indien og i Østtyskland (DDR), knytter Darnton også en lettere profetisk kommentar til internettets betydning for censurens udvikling:

The systems of censorship studied in this book show that state intervention in the literary realm went far beyond the blue-penciling of texts. It extended to the shaping of literature itself as a force at work throughout the social order. If states wielded such power in the age of print, what will restrain them from abusing it in the age of the internet?⁸

Hvad Darnton imidlertid ikke forudså, er, at det i høj grad nu er private aktører, der indfører og udfører en ofte uigennemskuelig censur i demokratiske stater – bag om ryggen på statslige myndigheder og de enkelte staters forfatninger. Men Darnton fik ret i den forstand, at sociale medier nu presses af stater, der ønsker en større grad af regulering og gennemskuelig på de digitale platforme. Sidstnævnte er i høj grad omdrejningspunktet i *Free Speech*.

YTRINGSFRIHED I EN DIGITAL TIDSALDER

Den ihærdige samfundsdebattør, ytringsfrihedsforkæmper og stifter af den juridiske menneskerettighedstænkertank Justitia, Jacob Mchangama, har skrevet en aktuel, perspektivrig bog om ytringsfrihedens udvikling, væsen og vilkår. Forfatteren tager grundigt fat på diskussionen af sociale mediers betydning for ytringsfriheden og gør sig umage med at placere sine analyser og synspunkter i en bred historisk kontekst. At sætte spørgsmål om ytringsfrihed i kontekst udgør en selvstændig pointe i bogen, og det gør samtidig udgivelsen til både et relevant censur- og teknologihistorisk værk, f.eks. i fremhævelsen af en række klassiske censurhistoriske paradokser over en bred tidsramme, i sammenligningen af opfindelsen af bogtrykket med udviklingen af sociale medier og i forfølgelsen af det, forfatteren betegner som "Milton's Curse" – at magthaveres forfægtelse af ytringsfriheden ikke er bundet til nagelfaste principper, men ofte kun finder sted i det omfang, at rettigheden beskytter eller tilgodeser netop deres holdnin-

6 Se f.eks. Darnton: "Censorship, a Comparative View"; Darnton: *Censors at Work*.

7 Darnton: *Censors at Work*, se f.eks. 49

8 Ibid., 20.

ger eller chancer for at opnå magt, og at samme magthavere ønsker ytringsfriheden begrænset i det øjeblik, de har tilkæmpet sig magten.⁹

Grundlæggende fortæller *Free Speech*, hvordan censur ofte har været intimt forbundet med (forsøget på) opretholdelsen af magt gennem styring af offentlighedens adgang til information og viden. Der er ikke megen ny forskning, men bogen giver læseren en kærkommen lejlighed til at reflektere over ytringsfrihedens status og rolle i en digital tidsalder, hvilket også forekommer at være værkets hovedformål. Allerede i indledningen bliver vi præsenteret for det, man vel kan identificere som forfatterens credo:

To impose silence and call it tolerance does not make it so. Real tolerance requires understanding. Understanding comes from listening. Listening presupposes speech. By connecting past speech controversies with the most pressing contemporary ones, I hope to demonstrate just how much humanity has gained from the gradual spread of free speech – and just how much we stand to lose if we allow its continued erosion in this most recent digital phase of the age-old conflict between authority and free expression.¹⁰

Enkelte gange bryder Mchangama den stramme kronologiske opbygning med sammenligninger til nyere tid, men mod slutningen, hvor historien trækkes helt frem til den digitale tidsalder, gentager forfatteren sit håbefulde budskab: "For all its flaws, a world with less free speech will also be less tolerant, democratic, enlightened, innovative, free, and fun."¹¹ Mchangama har noget på hjerte, og det kan tydeligt mærkes, hvor bogens forfatter placerer sig i forhold til det overordnede principielle standpunkt om mulige begrænsninger af ytringsfriheden. Heldigvis er Mchangama dybt inde i sit stof, hvilket gør, at bogen fremstår som et imponerende, overbliksskabende værk på trods af, at en del stof – vil jeg tro – er velkendt for historikere.

Bogen appellerer flere gange til aktuelle forhold og leverer perspektivrige indspark til presserende nutidige diskussioner om f.eks. de sociale mediers rolle i begrænsningen – eller skabelsen – af offentligheden, eller om tilbagegangen for ytringsfriheden i USA, hvor en *cancel culture* præger den akademiske verden og har spredt sig til både (hæderkronede) mediehuse og kulturbærende institutioner. Her straffes medarbejderne for afvigende holdninger med fyringer eller organiseret udskamning i stedet for at blive imødegået med åben kritik med mulighed for modsvar. Det har ført til en kraftig stigning af selvrensensur, især i USA, hvor

9 Mchangama: *Free Speech*, se f.eks. 107, 134, 157.

10 Ibid., 8.

11 Ibid., 393.

over halvdelen af amerikanerne ikke tør sige deres mening offentligt ifølge en undersøgelse af den amerikanske liberale tænketank Cato Institute fra juli 2020.¹²

YTRINGSFRIHED SOM LOV OG KULTUR

Læseren kommer igennem de klassiske højdepunkter og lavpunkter for ytringsfriheden, som jeg ikke her vil gennemgå alle af, men blot fremhæve enkelte:

Ytringsfrihedens vilkår afdækkes i bystaternes Grækenland og kontrasteres til den snævrere ytringskultur i Romerriget. Vi kommer naturligvis omkring Johann Gutenbergs opfindelse af trykpressen i 1450 og dens indvirkning på reformationen, den efterfølgende katolske modreformation, tredivårskrigen, periodens religiøs tolerance i det indiske, muslimske Mogulrige, Spinozas moderne forståelse af forholdet mellem handling og tale samt den relative høje grad af pressefrihed i 1600-tallets Forenede Nederlande. Vi læser også om i dag mere ukendte navne som Richard Overton, John Lilburne og William Walwyn, der fremhæves for udgivelsen af et utal af pamfletter i 1600-tallets midte om religiøs tolerance og pressefrihed. Vi hører om, hvordan forcensuren endeligt i Storbritannien fik bogmarkedet til at eksplodere med pamfletter, bøger og aviser – på samme måde, som da Struensee senere afskaffede censuren i Danmark-Norge i 1770.¹³

Overalt i Europa ekspanderede bogmarkedet til stor glæde for oplysningstidens diskuterende og voksende offentlighed, som i de såkaldte ”penny universities” (prisen på en kop kaffe, som var adgangskravet) i Storbritannien diskuterede de nyeste udgivelser. I det prærevolutionære, omend primært parisiske, Frankrig, kommer Mchangama også omkring det monopolskabende privilegiesystem, bogpolitiets jagt efter forbudte bøger i undergrunden, bogafbrænding af oplysningsværker af Voltaire og Denis Diderot, encyklopædiens svære fødselsveer og en afværget bogafbrændingsaktion. Vi følger oplysningens enevælde i Rusland, Preussen og Danmark-Norge og de absolutistiske monarkers syn på trykke- og ytringsfrihed, og vi får belyst optakten til den amerikanske revolution med fokus på pressefrihedens rolle og ikke mindst den velskrivende Thomas Paines virkningsfulde pamflet *Common Sense*, som ofte tilskrives en ganske betydelig rolle i vejen mod amerikansk uafhængighed.¹⁴

Undervejs stiller Mchangama interessante spørgsmål til ikke bare ytringsfrihedens lovfæstede karakter, men også til dens forankring i samfundet gennem en kultur, der sikrer og accepterer afvigende synspunkter. Et yderst spændende spørgsmål er, hvad der bedst sikrer ytringsfrihedens eksistens: forfatninger eller kulturer? Ifølge Mchangama er kulturer mindst lige så vigtige som forfatninger,

12 Ibid., 339-40.

13 Ibid., 108-111. Trykkefrihedsperioden 1770-73 er som nævnt grundigt behandlet i Horstbøll, Stjernfelt og Langens *Grov Konfækt* (2020).

14 Mchangama: *Free Speech*, 164-65.

hvilket på elegant vis blev formuleret af John Stuart Mill i *On Liberty* (1859);¹⁵ en bog, som Mchangama læner sig op ad i forbindelse med pressefrihedens historie i særligt Storbritannien. Det er imidlertid George Orwell, der trækkes frem som helten i besvarelsen af dette spørgsmål. Han citeres for følgende: "If large numbers of people are interested in freedom of speech, there will be freedom of speech, even if the law forbids it; if public opinion is sluggish, inconvenient minorities will be persecuted, even if laws exist to protect them."¹⁶

Et af bogens højdepunkter er, når netop spændingen mellem lov og praksis fremhæves. Det gælder f.eks., når Mchangama i forbindelse med censurens tilbagevenden i Vest- og Centraleuropa i midten af 1800-tallet fremhæver, hvordan forcensuren simpelthen blev en uhensigtsmæssig og administrativ tung måde for den preussiske stat at styre offentligheden på, ikke mindst fordi bogmarkedet var blevet særdeles omfangsrigt. Derfor blev det mere effektivt at *outsource* opgaven til bogtrykkerne, forlagene og forfatterne, som så selv stod med ansvaret for at overholde en ret ofte bred (eller vag) censurlovgivning¹⁷ – i øvrigt, som tidligere nævnt, et klassisk lovgivningsmønster i censurens lange historie mere generelt.¹⁸

Det 20. århundredes totalitære regimer behandles naturligvis også, især Josef Stalins rædselsregime, det fascistiske Italien og Adolf Hitlers Nazityskland. Fælles for disse er ud fra et ytringsfrihedsperspektiv, at kun *deres* stemme repræsenterede folkets vilje, hvorfor enhver opposition blev nedkæmpet eller, som under Vladimir Lenin i 1922, deporteret ud af landet med såkaldte "philosophers' ships".¹⁹ Derudover beskriver Mchangama også meget fint, hvordan Naziregimets udvikling af presse censur på nogle områder var en videreførelse af de censurten denser, der allerede var under opsejling i Weimarrepublikken i forsøget på at forhindre politisk ekstremisme på både venstre- og højrefløjten.²⁰ Naziregimet kom med andre ord ikke til magten som en konsekvens af, at det nazistiske parti uhindret kunne sprede deres antisemitiske propaganda.

Forfatteren behandler tillige forskellige reaktioner på *Jyllands-Postens* satiretegninger, der antændte Muhammedkrisen.²¹ Men derudover er et hovedtræk i kapitlerne omhandlende tiden efter Anden Verdenskrig, hvordan forbud mod *hate speech* kan have en *spill over*-effekt eller optræde som vikarierende paragraf til at forbyde eller undgå (berettiget) kritik af offentlige eller religiøse myndigheder som sådan, hvorved perspektivet forskydes fra at sikre individer til at beskytte hele religioner eller ideologier. Tilbagegangen for ytringsfriheden i lande som Indien, Tyrkiet, Ungarn, Polen, Rusland inden for de sidste 10-20 år og frem til i

15 Mill: *On Liberty*, se f.eks. 32-33.

16 Mchangama: *Free Speech*, 392.

17 Ibid., 226.

18 Se f.eks. Goldstein: *The War for the Public Mind*, 12-14.

19 Mchangama: *Free Speech*, 263.

20 Ibid., 279, 346.

21 Ibid., 325-26.

dag præger bogens sidste kapitler. Og helt aktuelt kritiseres særligt Kinas Kommunistiske Parti for at fængsle læger for at sprede falske rygter om en ny virus, der ville true verden, og dermed begrænse verden i informationer om udbruddet af covid-19. Mchangama citerer historieprofessoren Serhii Plokhy fra Harvard University for følgende udsagn: "lack of freedom of speech helps to turn potential disasters into real ones and national tragedies into international cataclysms."²² Analogier til Tjernobyl-katastrofen er oplagt.

NÅR KUREN ER VÆRRE END SYGDOMMEN

Free Speech sætter flere steder fokus på et velkendt paradoks i censurhistorien: Censurens kontraproduktive effekt – ofte i form af udviklingen af illegale, anonyme skrifter rettet mod magthavere, som i forsøget på at udrydde både forfatter eller værk udødeliggjorde begge med berømmelse og ikke så sjældent kanonisering. Paradokset kendes også som Streisand-effekten, som grundlæggende peger på det historiske forhold, at statsudøvet censur ofte har skabt det, den ville forhindre, hvorved censuren virker kontraproduktivt.²³ Censuren har således mod hensigten ofte produceret en skjult offentlighed, hvor satiriske, kritiske eller ligefrem erotiske og smædelignende (hånd)skrifter har kunnet cirkulere i undergrunden, spredes og deles fra hånd til hånd, alt sammen bag om ryggen på den trykte offentligheds censur.²⁴ Fænomenet er ikke irrelevant i dag, hvor en censurdom eller et forbud nærmest øjeblikkeligt fører til uvurderlig omtale.

Et af de bedste kapitler i bogen er det sidste om internettets betydning for ytringsfriheden, som mere bredt handler om den ellers så forventningsfulde demokratisering af ytringsfriheden:

Just as Gutenberg's printing press was initially praised before its disruption led to regret, censorship, and bans, so the internet was initially hailed as an unstoppable force that would speed up the onward march of global freedom and democracy. Yet unmediated access to free and equal speech soon caused resurgent autocracies to fight back and democracies to think twice about whether the internet should be seen as more of a blessing than a curse.²⁵

Særligt i kølvandet på det amerikanske præsidentvalg i 2016 blev sociale medier udråbt som en trussel mod demokratiet i kraft af spredningen af falsk information og i brugen af uigennemskuelige algoritmer og censurreglementer; en praksis, som f.eks. også er blevet dokumenteret af Frederik Stjernfelt og Anne Mette

²² Ibid., 334.

²³ Der nævnes en række eksempler i bogen på kontraproduktive effekter ved censur, se f.eks. 82, 100, 127-28, 201, 211-12, 276-77.

²⁴ Se f.eks. Færch: *Smædeskrifter, sladder og erotiske vers i 1700-tallet*, især 99-130.

²⁵ Mchangama: *Free Speech*, 348.

Lauritzen i *Your Post has been Removed* (2020), hvor de med Facebook og Google i centrum påviser, hvordan forskellige monopollignende digitale platformes mere eller mindre hemmeligholdte censurpolitikker gør store indgreb på de informationer, der er tilgængelige for den almindelige bruger. I Danmark måtte Peter Øvig Knudsens bog *Hippie* (2011) ikke udgives på Apples iBookstore, fordi bogen indeholdt billeder af nøgne mennesker. Gyldendal rettede ind, så den kunne sælges på Apples platform. Senere måtte Øvig Knudsen også opleve, at Facebook fjernede forfatterens opslag med billeder fra bogen i et forsøg på at skabe debat om censuren. Det er bare ét eksempel.

Historiker og forsker på ENIGMA – Museum for Post, Tele og Kommunikation Andreas Marklund har ligeledes påpeget, hvordan tech-giganterne i dag har udviklet deres egne kulturelle og politiske dagsordener, hvilket han sammenligner med tidligere tiders konflikter mellem stat og offentlighed, magt og suverænitet: "Ligesom tidligere tiders adelsfamilier, lav og kirker har nutidens internetvirksomheder indledt en stadig igangværende kamp mod regeringer og myndigheder om magten over individer og samfund."²⁶

Private aktører i form af Google (herunder YouTube), Netflix, Facebook (herunder Instagram og WhatsApp), Microsoft (herunder Skype og LinkedIn), Apple og Amazon er nu blevet udøvere af censur; et mandat, som i mange år havde ligget hos statsmyndigheder. En del, heriblandt flere tusinder af journalistmedlemmer af European Federation of Journalists, taler for at regulere sociale medier gennem EU og sanktionere for ikke at slette misinformation, fremfører Mchangama. Frygten for virksomhedernes mulige destabilisering af samfundet mimer således frygten for, hvad pamphletter kunne opildne befolkningen til i 1700-tallet. Men er kuren værre end sygdommen? Mchangama fremhæver, hvordan forskningen i *hate speech* og begrænsningen af ytringsfrihed har kunnet påvise, at ytringsfrihed ikke fører til mere, men til mindre "violent extremism and social conflict in democracies." Indgreb mod *hate speech* fjerner synligheden af ekstreme holdninger, men holdningerne eksisterer fortsat – blot skjult og ofte med mindre mulighed for at blive modsagt. Ligeledes påpeger Mchangama, hvordan undersøgelser fra 2019 viser, at mængden af såkaldt *fake news* er stærkt overdrevet og kun havde en perifer rolle i udfaldet af præsidentvalgene i både USA i 2016 og Frankrig i 2017.²⁷ Det ændrer ikke på, som Mchangama også skriver, at tech-giganternes fjernelse af indhold er øget markant de sidste tre år: Facebook fjernede f.eks. 26.9 millioner opslag i det sidste kvartal i 2020 ifølge Facebooks egne data (97 procent via algoritmer!) – langt mere, end en regering nogensinde har været i stand til. Mchangama giver desværre ingen forklaringer herpå, men lader blot læseren implicit forstå, at det stigende antal indgreb nok skyldes en stadigt udvidende fortolkning og automatisering i håndhævelsen af egne censurreglementer. Det vil jeg

²⁶ Marklund: *Overvågningens historie*, 267.

²⁷ Mchangama: *Free Speech*, 362, 371 (citater herfra), 373.

ikke benægte, men kunne man ikke spørge, om ikke mediernes øgede regulering af indhold (og derved styring af offentligheden) netop sker i frygt for mulige regeringsindgreb?

Forfatteren mener, at fordelene ved at kunne ytre sig online gennem sociale medier opvejer ulemperne, men han taler dog for, at et mere decentraliseret internet bedst sikrer ytringsfrihedens fremtid. Uanset hvad: Historien viser, at der altid har foregået magtkampe mellem dem, der taler, og dem, der tier – men ønsker at tale. Og så har internettet, som vi kender det i dag, kun eksisteret i cirka 30 år: "These may well be the early days of the digital age",²⁸ som forfatteren påmindrer læseren mod slutningen af bogen. I skrivende stund har verdens rigeste mand, Elon Musk, skabt stor forvirring og politisk debat ved at luften seriøse planer om at købe Twitter og ophæve nærmest alle censurlignende tiltag og gøre mediet til et ytringsfrihedens sted.

BRED PENSEL, MINDRE PRÆCISION

Ytringsfriheden fungerer overordnet set som en udmærket prisme til formidling af et meget bredt spektrum af verdenshistorien (omend primært den vestlige). Men enkelte steder går den brede fremstilling simpelthen udover præcisionen i formidlingen. F.eks. når forfatteren slår ned på Struensees afskaffelse af censuren i Danmark og med udgangspunkt i trykkefrihedsreskriptet af 1770 skriver:

In effect, Struensee had promoted Danes from being passive subjects to "citizens" and "patriots". They were now free to voice their opinion on all the matters that concerned them. A radical experiment of egalitarian free speech in a strictly absolutist state, where hitherto information had been jealously controlled by a small elite serving the narrow interest of king and church.²⁹

Denne yderst korte udlægning opererer med et problematisk skel. At trykkefrihedsreskriptet gjorde borgerne til aktive medborgere og patrioter, betyder på ingen måde, at de ikke blev opfattet som undersåtter. Og selv hvis borgerne var undersåtter, var de så passive? Der kan omvendt argumenteres for, at der fandtes aktive måder at agere på som undersåt, f.eks. gennem de såkaldte supplikker, hvor det blandt andet er blevet dokumenteret, hvordan forældre gennem supplikker til kongen forhandlede med myndighederne (f.eks. i forbindelse med anbringelse af børn i tugthuse).³⁰ Og omvendt: Fører medborgerskabet nødvendigvis til aktive medborgere ("citizens")? Trykkefrihedstiden betegner et fundamentalt brud i forhold til en i princippet fuldstændigt fri meningsdannelse og deraf dannelsen af en helt ny offentlighed, men ikke nødvendigvis i forholdet mellem pas-

28 Ibid., 386.

29 Ibid., 144.

30 Koefoed: "Negotiating Memory and Restoring Identity", 30-42.

siv undersåt på den ene side og aktiv medborger på den anden. Man kan derfor spørge: Er trykkefrihed et skridt på vejen, eller en afgørende forudsætning for bestemmelsen af, hvem der bliver medborgere? Omvendt er det i den litteraturhistoriske forskning blevet påpeget, at medborgerskabs- og patriotiskediskursen går forud for Struensee og trykkefrihedsloven.³¹ Og derudover er det mere end tvivlsomt, at loven kan tillægges så megen betydning, som Mchangama gør.

Af uvisse årsager bliver ytringsfriheden og censuren i løbet af Anden Verdenskrig ikke behandlet. Mchangama gør med god grund en del ud af at beskrive selve forløbet frem mod Hitlers magtovertagelse og vej ind i krigen, men man ærgrer sig over, at han ikke udfolder naziregimets forvaltning af censuren rundt omkring i de besatte områder. Jeg undrer mig især, fordi der i en dansk sammenhæng er en uheldig tendens til at springe besættelsestiden over i undersøgelsen af ytringsfrihedens eller censurens samlede historie. I værket *MEN – Ytringsfrihedens historie i Danmark* (2016) af netop Jacob Mchangama og Frederik Stjernfelt er besættelsestiden kun meget kort berørt ud fra et parentetisk argument om, at krigen ikke viser et "normalbillede" af ytringsfrihedens tilstand.³² Om den samme opfattelse af en parentes er årsag til udeladelsen denne gang, er desværre uvist.

Ytringsfrihedens tilstand i praksis under krigen er netop interessant fra et historisk perspektiv, fordi censurforholdene var yderst forskelligartede og betinget af, hvilken besættelsesordning der blev etableret det enkelte sted. Der var f.eks. meget store forskelle på, hvordan ytringsfrihed og censur kunne trives i henholdsvis Danmark, hvor den danske stat selv blev sat til at varetage store dele af censuren,³³ og i Norge, hvor censuren blev forvaltet af nazister.³⁴ Styringen af offentligheden var med andre ord langt fra ens, og det fortæller vel også noget om Danmarks forhold til ytringsfriheden i dag, at den danske stat i stor udstrækning selv indvilligede i at udføre den af besættelsesmagten forlangte censur? Det kunne ligeledes have været interessant at drage paralleller til ytringsfrihedens status i Sverige under krigen: Betød landets neutralitet, at man frit kunne ytre sig i offentligheden uden nogen form for censur eller hensynstagen til Tyskland? Hvad *Free Speech* vinder i bredden, taber den således nogle steder i dybden.

31 Se f.eks. Jensen m.fl.: "Den patriotiske dannelseskultur", 234-39. Heri betones det, at patriotismen som følelse og begreb får sit "egentlige gennembrud" omkring 1760, manifesteret i oprettelsen af patriotiske selskaber i tiden deromkring. Videre nævnes det, at "kulminationen [af den patriotiske fællesskabsfølelse] fandt sted i perioden efter 1772. Fra oprindeligt at være født ud af et aristokratisk kulturmiljø blev den nu et middel for statsmagten til at inddæmme de mange og vildtflyvende 'patriotismer', der var sat i skred under Struensee, og at loyalisere dem under staten", *ibid.*, 239. Trykkefriheden forstærkede således en proces, der allerede var i gang.

32 Mchangama og Stjernfelt: *MEN – Ytringsfrihedens historie i Danmark*, 631.

33 Se f.eks. Andersen: "Bogcensur under besættelsen 1940-1945".

34 Den norske, nazistiske censur under krigen er et af omdrejningspunkterne i den i norsk sammenhæng debatskabende *På æren løs* (2020) af Tore Rem, Espen Søbøye og Kjartan Fløgstad.

Det savnes ligeledes, at Mchangama mere direkte indgår i flere diskussioner med den enorme mængde forskningslitteratur, som bogen hviler på. Forfatteren udfolder desværre heller ingen begrebsmæssige forklaringer af, hvordan ytringsfrihed (og dens modpol: censur) skal forstås. I stedet bruges i store dele af bogen forholdet mellem en egalitær (græsk) og privilegeret (romersk) ytringskultur både som implicit fortolkningsramme og struktureringsprincip. Det er klart, at Mchangama ikke kan gå i detaljer med alle historiske begivenheder, han trækker frem, men det kunne dog have klædt bogen kort at fremlægge eventuelle udvalgs-kriterier for begivenhederne samt introducerende begrebsafklaringer af ytringsfrihed og censur. Men her trumfer bogens tilsigtede brede publikum en inklusion af indledende eller afsluttende historiografiske perspektiver.³⁵

Disse mangler står dog ikke i vejen for, at ytringsfriheden kan fungere som en udmærket prisme til en verdenshistorisk fremstilling og således råde lidt bod på det forhold, som Øystein Rian påpegede i 2014; nemlig at ytringsfriheden fra et historiefagligt synspunkt har fået ”påfallende liten oppmerksomhet”,³⁶ når man medtænker, at censurens eksistens i samfundet langt overgår ytringsfrihedens levetid.

PUBLICERET MATERIALE

Andersen, Troels Solgaard: ”En sprængfarlig sag”, *Baggrund*, trykt 25. november 2020: <https://baggrund.com/2020/11/25/en-spraengfarlig-sag/> (26.04.2022).

Andersen, Troels Solgaard: ”Bogcensur under besættelsen 1940-1945”, trykt 28. oktober 2021, danmarkshistorien.dk:

<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/bogcensur-under-besaettelsen-1940-1945/> (29.03.2022).

Bunn, Matthew: ”Reimagining Repression: New Censorship Theory and After”, *History and Theory*, vol. 54 (1), Wiley for Wesleyan University Press, 25-44, 2015.

Darnton, Robert: ”Censorship, a Comparative View: France, 1789-East Germany, 1989”, *Representations*, 49, 1995, 40-60, doi: <https://doi.org/10.2307/2928748>.

Darnton, Robert: *Censors at Work. How States Shaped Literature*, W.W. Norton & Company: New York/London, 2014.

Færch, Christina Holst: *Smædeskrifter, sladder og erotiske vers i 1700-tallet. Hans Nordrups Forfatterskab*, Museum Tusulanums Forlag, 2019.

Goldstein, Robert Justin (red.): *The War for the Public Mind. Political Censorship in Nineteenth-Century Europe*, Praeger: London, 2000.

Hemstad, Ruth og Michalsen, Dag (red.): *Frie ord i Norden? Offentlighet, ytringsfrihet og medborgerskap 1814-1914*, Pax Forlag, Oslo, 2019.

Hertel, Hans: ”Besættelsens kulturliv. Beskyttelsesrum, væksthuse, modstandslomme og aske-

35 Robert Darnton har f.eks. i *Censors at Work*, som Mchangama endda henviser til flere gange, gjort sig fine overvejelser over, hvorfor han mener, at censurbegrebet bør anskues ud fra en såkaldt regulativ tilgang, se Darnton: *Censors at Work*, 17, 235. Omvendt mener forskere inden for det poststrukturalistiske felt betitlet New Censorship Theory, at censuren skal forstås ud fra en konstitutiv tilgang og betragtes som et allestedsnærværende fænomen, der ikke kun udspringer fra statslige aktører. For mere herom, se f.eks. Bunn: ”New Censorship Theory”, især 27-28, 39.

36 Rian: *Sensuren i Danmark-Norge*, 21.

- bægerindustri”, *Passage – tidsskrift for litteratur og kritik*, 65, 2011, 7-23, doi: <https://doi.org/10.7146/pas.v26i65.6380>.
- Jakobsen, Kjetil A.: *Etter Charlie Hebdo. Ytringsfrihetens krise i historisk lys*, Forlaget Press, Oslo, 2016.
- Jensen, Johan Fjord; Møller, Morten; Nielsen, Toni og Stigel, Jørgen: ”Den patriotiske dannelseskultur”. I *Dansk litteraturhistorie*, bd. 4, ”Patriotismens tid 1746-1807”, 192-239, Gyldendal, 1983.
- Koefoed, Nina Javette: ”Negotiating Memory and Restoring Identity in Broken Families in Eighteenth-Century Denmark”, *Journal of Family History*, vol. 46 (1), 30-45, 2020, doi: <https://doi.org/10.1177/0363199020967296>.
- McDonald, Peter D.: *The Literature Police. Apartheid Censorship and its Cultural Consequences*, Oxford University Press, New York, 2009.
- Mchangama, Jacob: *Free Speech. A History from Socrates to Social Media*, Basic Books, 2022.
- Mchangama, Jacob og Stjernfelt, Frederik: *MEN – Ytringsfrihedens historie i Danmark*, Gyldendal, 2016.
- Mill, John Stuart: *On Liberty*, The Bedford Series in History and Culture: Boston, 2008 [1859].
- Patterson, Annabel: *Censorship and Interpretation. The Conditions of Writing and Reading in Early Modern England*, The University of Wisconsin Press, 1984.
- Rem, Tore; Søybye, Esben og Fløgstad, Kjartan: *På æren løs. Krigen, litteraturen og Æresretten*, Forlaget Press: Oslo, 2020.
- Rian, Øystein: *Sensuren i Danmark-Norge. Vilåårene for offentlige ytringer 1536-1814*, Universitetsforlaget: Oslo, 2014.
- Stjernfelt, Frederik og Lauritzen, Anne Mette: *Your Post has been Removed. Tech Giants and Freedom of Speech*, Springer International Publishing, 2020.

TROELS SOLGAARD ANDERSEN
 PH.D.-STUDERENDE
 INSTITUT FOR KULTUR OG SAMFUND
 AARHUS UNIVERSITET
 TSA@CAS.AU.DK